

ЕКСПРЕСІЯ ОЛЬФАКТОРНИХ ЛЕКСЕМ У ЗОБРАЖЕННІ СТОСУНКІВ ЧОЛОВІКА ТА ЖІНКИ

У статті на матеріалі творів сучасних українських прозаїків проаналізовано експресивні можливості запахової та нюхової лексики в зображенні стосунків чоловіка та жінки. Запахова лексика на рівні семантики та етимології має значний потенціал для віддзеркалення почуттів людини.

Ключові слова: *запахова лексика, експресія, лексико-семантичне поле.*

Література має багато можливостей для об'єктивного віддзеркалення навколишнього світу, змалювання метаморфоз, що виникають у свідомості певного кола людей чи суспільства загалом, тенденцій розвитку тощо. Саме тому вивчення мови сучасних художніх творів викликає інтерес у науковців. Спостереження за мовою художньої літератури дозволяє робити висновок не лише про зміни, що відбуваються на лінгвістичному рівні, а й відстежувати тенденції суспільного життя. Традиції вивчення ідіостилів започатковані ще у працях О.О. Потебні, В.В. Виноградова, І.К. Білодіда, Л.А. Булаховського, Л.В. Щерби.

Антропоцентричний напрямок сьогодні є провідним у дослідженні тексту. Вивчення закономірностей та особливостей будови тексту поглиблює пізнавальний процес, в основі якого людина. Цій темі присвятили праці такі вчені, як С.Я. Єрмоленко, В.В. Жайворонок, В.І. Кононенко, Т.А. Космеда, М.П. Кочерган, Л.А. Лисиченко, В.Н. Ніконова, Т.В. Радзівська, Л.М. Синельникова, Н.М. Сологуб, Л.О. Ставицька та інші.

Особливий інтерес викликає тема стосунків між людьми, зокрема між чоловіком та жінкою. Метою нашої статті є з'ясування функцій одиниць лексико-семантичного поля (ЛСП) “Запах” при описові інтимної сфери людини. Через незначну кількість слів, що входять до вище згаданого поля, цій темі не присвячувалися окремі розвідки. Але повсякчасний інтерес до одоративних відчуттів робить актуальним вивчення цього аспекту.

Предметом дослідження стали новітні прозові твори українських письменників, як-от: М. Матіос, Л. Таран, Г. Тарасюк, П. Загребельного, О. Жовни, С. Майданської, І. Роздобудько, В. Шевчука, В. Гужви, Л. Денисенко, О. Деркачової та інших, у яких виявлені контексти з використанням одоративної та ольфакторної лексики для передачі любові чоловіка і жінки, їхніх відчуттів.

Варто зауважити, що “одоративні відчуття надзвичайно складні за своєю природою, бо корелюють з найбільш потаємним і надзвичайно екзистенційним, ментальним, емоційним та психофізіологічним інтимом внутрішнього “Я” [3, 72]. Як справедливо зазначає Н. Корчова-Тюріна, “...визначення місця запахових відчуттів у житті людини має суб'єктивний характер. Таким чином кожен дослідник у міру розвитку у нього гостроти запахового відчуття, відводить останньому певне місце в житті людини, хоча насправді таке місце відведено цьому відчуттю” [2, 72]. На це неодноразово звертали увагу і мовознавці, які відзначають нерівномірність уживання запахової лексики в різних художніх творах одного періоду. Це пов'язано з тим, що кожен по-своєму сприймає світ і приділяє увагу аспектам, які йому здаються важливими. Через це в одних авторів фіксуємо описи із застосування одоративної лексики, а в інших – їх майже немає.

Почуття людей, їхня потаємна інтимна сфера здебільшого покладаються не на зорові чи слухові образи, а саме на нюхові. В аналізованих творах запахова лексика є одним зі способів вияву експресії інтимності. При цьому здебільшого використовуються слова, що становлять ядро ЛСП “Запах”: *запах, аромат, пахощі, нюх*, а також похідних від них: *пахнути, запашний, пахнути, ароматний, обнюхувати, нюхати* тощо: *Що може бути краще, ніж торкатися чоловічого молодого та здорового тіла? Тіла, що має запах і присмак мандаринових кісточок, цитрусової гіркоти? Майже нічого* (Л. Денисенко); *Це був – він. Її тип. Відомо ж: із першої миті, з одного позирку, жінка може відчутти: він. Це, кажуть феромони – ледь вловимі запахи статеві. От жінка і вловлює: підходять їй ті феромони чи не підходять* (Л. Таран); *... і вона поцілує запашну чоловікову руку, що вивела її нарешті зі світу затхлості і всеоднаковості, і дана вина радості, як опію* (М. Матіос); *Тому, що ми обоє в передчутті, ми обоє знаємо, що станеться там, на тому березі, в лісовій гущавині, де пахне корою і мохом, де густа лісова трава сховає наші оголені тіла* (О. Жовна).

Треба відзначити характерну рису одоративної лексики, яка є визначною при використанні її в літературі, особливо художній літературі ХХ і ХХІ сторіччя – переносне вживання лексики запаху та нюху, яке стало домінуючим.

Розуміння того, що запах сприймається тільки при безпосередньому, близькому контакті з об'єктом і не завжди розпізнається через те, що ми втратили певні навички, дозволяє

характеризувати його як дуже приховану властивість, що оточена аурую таємничості [2, 8]: *Вона вислухала Миколіне освідчення, мило всміхнулася, поцілувала хлопця у щоку. Від неї вийшло ароматом незнайомих Миколі парфумів, запахом прекрасним і тривожним* (В. Гужва); *Мовчати добре лише тоді, коли все зрозуміло, коли ти вмєєш розуміти кохану людину, вивчаючи її рухи, очі, запах* (Л. Денисенко).

Доволі часто аура таємничості та впливу запаху на суб'єкт сприйняття виявляється у поєднанні зі словами, що означають тимчасову втрату свідомості, запаморочення. Деякі запахи справді мають здатність так впливати на людину, викликати запаморочення. Проте, коли мова йде про стосунки чоловіка та жінки, їх сприймання одне одним, то ця фізична властивість вживається у гіперболізованому переносному значенні: *Так любила, що навіть примара можливого майбутнього порятунку не мала для мене смислу і доцільності, що майже втрачала свідомість від запаху його одягу, його волосся, його тіла, від тембру голосу...* (Т. Зарівна); *Чоловік не винен ніколи. То все жіноча воля. Її ворожба й лукавство. Відьомська зваба непокритого тіла... І запах. Дразливий запах зрілого жіночого лона, що туманить чоловічу волю й твердь* (М. Матіос); *Чоловік мовчки слухав, і коли з її нерухомих і сяючих очей бризнули сльози, обняв жінку, відчуваючи, як паморочиться голова від пахоців її тіла, дешевих парфумів і наростаючого бажання* (Г. Тарасюк); *Я дивився на її величезні вії і знову чув той неповторний запах, що продовжував дурманити мене. Чому так сталося? Звідки він прийшов разом із цією дівчиною і навіщо?* (О. Жовна).

Щодо використання метафор, епітетів та порівнянь, складовими яких є запаховий компонент, то їх кількість у аналізованих творах виявилася незначною. Здебільшого такі мовні засоби використовуються для надання текстові чи його частині колориту піднесеності, стилізації під фольклор чи відомий твір. Наприклад, подибуємо в Марії Матіос такий переспів “Пісні пісень”, яку ще Іван Франко визнав взірцем високохудожнього використання запахової лексики: – *Ти пахнеш, як ружа із райського саду ... і надиш до себе, як сарна надить мисливця, .. ти моя чарівниця, ти чаклунка...* (М. Матіос), або ж спроба надати уривку додаткової пафосності: *Він, видобувши з мене то схлипи, то зойки, то зітхання, нарешті мирно влягався у пахучій долині чорних троянд – і від радості чи з безсилля сам схлипує, як нагодоване немовля* (М. Матіос).

Трапляються доволі цікаві складні метафори, що пов'язують запах із теперішнім чи минулим, сподіваннями та розлукою: *Ева мовчить, лише уста перенизують усе його тіло... та голос її волосся чимраз терпкіше пахне розлукою* (С. Майданська). Тут ми спостерігаємо цікавий одоративний образ, що поєднує метафори: *голос волосся* та *волосся, що пахне розлукою*. Завдяки такому симбіозу вдало передається відчуття туги, тривоги, що пов'язані з запахом – передчуття швидкої розлуки, навіть тоді, коли у стосунках все добре. Або ще один приклад, як через запах людина повертається в минуле, а через одоративні метафори (*запах любові, так пахне вічність* тощо) передаються почуття людини, абстрактні поняття: *Я живу, як у сні.. І мені постійно сниться сон, що я сплю з Тобою... Я знаю, що за цим світом, де ми так ніжно спимо, – немає смерті. Я відчуваю доторк Твого тіла і чую Твій запах. Ти пахнеш мені всіма синами й дочками, яких я хотіла б народжувати віками. Ти пахнеш мені моїми живими маленькими хлопчиками... Я чую, що це – запах любові, що так пахне вічність. Я знаю, що це майже сон* (Н. Зборовська). Спостерігаємо запах кохання, протиставлення запаху життя та запаху вічності. Психологи такий феномен пояснюють особливостями будови нервової системи людини, близькістю розташування закінчень, що відповідають за пам'ять та нюхові відчуття.

Роль ольфакторної лексики у творенні тропів та фігур при змалюванні стосунків чоловіка та жінки зумовлюється тим, що ця лексика містить значний експресивний потенціал. Адже за визначенням В. Чабаненка, “експресія – це не те, що надає мовленню емоційності, образності, характерності, а те, що само породжується емоційністю, образністю, характерністю і т. д. мовлення, нормативним, формально-структурним, семантичним, ситуативним і т. д.” [5, 7]. Запах межує між світом реального та ірреального, тому навіть згадка про нього надає додаткового емоційного навантаження. Крім того, запах з-поміж усіх відчуттів є найбільш суб'єктивним, тому письменники здебільшого передають власний одоративний досвід. “Натомість автобіографізм – за визначенням має передбачати розкриття Его, “я” в усьому широкому спектрі суб'єктивно витлумаченого людського світовідчування. Кажучи простіше, що більше суб'єктивного відтворено у тексті, тим унікальніший людський досвід залишається зафіксованим” [4, 15]. Письменники свідомо чи підсвідомо намагаються не нав'язувати власні переживання, тому і запах зазвичай не конкретизується, щоб читач міг зробити висновки. Використовується лише словосполучення *запах тіла, запах шкіри, запах волосся* тощо: *Неминуче проминання цього бентежного чоловічого тіла, запаху, засмаглої шкіри, од якої несила одірвати скрушної долоні, його зачаєний голос біля самого вуха і навіть терпкий димок сигарети, що, втікаючи, зачепилася за кант прочиненого вікна, все це не давало Еві зосередитися і сконцентрувати увагу...* (С. Майданська); *Знаю, що треба прокидатися – та хочу продовжити чудо, і не розплющуючи очей, згортаюся калачиком під його боком, вдихаючи пахоці сонного чоловікового тіла*

(М. Матіос); *Йому було доволі однієї. За все життя – та сама жінка, той самий запах, той самий дотик, та сама вагіна, ті самі цицьки. Це ж який потяг до стабільності, ненависть до змін* (Л. Денисенко); *Завтра нюхатиму себе, як собака, злизуючи твій запах зі шкіри, і носитиму його, як твоє сім'я в собі, щоб не розхлюпати, лише всотати до краплі, як висохла земля всотує спрагли води раптового дощу* (М. Матіос).

Одоративна лексика є вагомим засобом для творення інтимної прози, зображення сюжетів еротичного змісту. Тривалий час на такі теми в українській літературі накладалося табу. Після того, як таку заборону зняли, митці активно почали заповнювати цю нішу, інколи навіть зловживаючи відвертими описами. Людмила Таран зауважує: “еротика, поряд із критикою компартії та частковим відкриттям незнаних сторінок національного минулого, сп’янила авторів новизною” [4, 12]. Саме тут запахова лексика і послугувала як універсальний засіб, який навіть етимологічно пов’язаний з інтимною сферою людини: *Лиш раз по раз натомлені руки блудять у долині чорних троянд чи шукають два соромливі горішки, що загубилися на гостинцеві запашному, аж п’яному* (М. Матіос); *Його шкіра пахне гарячою плоттю, у мене пересихають губи... як добре, що в мене злипаються повіки...* (М. Матіос). В інтимній прозі часто використовується запахова лексика, адже стосунки чоловіка та жінки, на думку вчених, розпочинаються зі сприйняття чи несприйняття запахів одне одного. Запахи є вагомою складовою інтимного життя людини.

У сучасній українській прозі подибуємо великі за обсягом описи, які побудовані на одоративній лексичі, де автори розмірковують над стосунками чоловіка і жінки, аналізують проблемні ситуації кризь призму сприйняття, одоративну оцінку: *Потім дякувала і гладила його голову, а він так і лежав межі її ногами і думав, що брехня, наче жіночий запах там нагадує запах оселедця. Нічого спільного! Вона пахла жінкою! Всюди. У найпотамніших закутках її тіла. А він потім пах нею. Іноді, коли він йшов вулицею, деякі жінки відчували цей запах і різко оберталися, розглядаючи його. Якщо вона йшла поряд, то впевнено брала його за руку і зверхньо дивилася на ту, що озиралася.*

Він питав, чи може вона відчувати, коли від чоловіка пахне жінкою або від жінки чоловіком. Вона заперечно хитала головою, бо їй, мовляв, нема коли принюхуватися до людей, обличчя яких вона навіть не згадає за кілька хвилин. Головне, що вона його запах знає, а решта...пуста і не має ніякого значення. Він з нею майже погодився (О. Деркачова).

Тут автор розмірковує над запахом жінки, намагається узагальнити його, не вказуючи конкретних орієнтирів. Запах дуже важко описати, а ще важче уникнути суб’єктивності та незаангажованості. Тому письменники не вживають одоративні епітети. Проте є чимало прикладів узагальнення людських запахів: *аромат жінки, аромат чоловіка*. Подибуємо навіть образні означення до статевого акту. Наприклад, як у Павла Загребельного: *В готелі “Росія” нам відведено північний блок, інтуристські номери. В мене однокімнатний люксик, я жадібно роздуваю ніздрі, щоб нанюхати залишки чоловічих запахів: американських сигарет, німецьких сигар, французьких лосьйонів, – я падаю на постіль і намагаюся вловити дух іноземного сексу, може, навіть щось екзотично африканське або хоч японське, я шукаю натяків на гріховне у просторій ванній кімнаті, облицьованій чорними лискучими кахлями, на тугому зеленому дивані, у глибокому кріслі, що ласкаво обіймає і лоскоче мій зад. Ніде нічого!* (П. Загребельний). Описується запах чоловіка, який залежно від національності може мати свої відтінки, проте простежується і стандартний одоративний опис, притаманний для українських чоловіків. Також традиційно чоловічий чи жіночий запах межують з інтимністю, інколи навіть сприймаються як тотожні явища.

Варто зауважити, що спостереження над використанням одоративної лексики для зображення стосунків чоловіка та жінки, виявили таку особливість: сучасні жінки-письменники виявляють більший інтерес до цієї теми, ніж їхні колеги-чоловіки. Жінки-прозаїки намагаються творити чуттєву літературу, вишукують для цього нові засоби та прийоми. Дослідники спостерігають закономірність, що поряд із потужним поверненням жінок у літературу, започаткованим десь у середині 80-х років, спостерігаємо ще одна цікаву тенденцію: багато хто з цих жінок рішуче відмовляється від традиційних стереотипів закритості і починає говорити правду про людське “я”, про себе, про свою, тобто українську культуру, побачену не кризь призму умоглядної історичної схеми, а кризь призму свого особистого життєвого, навіть інтимного досвіду” [4, 13]: *Їй здавалося – це вже колись було: вона пестила дуже, ще молоде тіло чоловіка, вдихала гарячий запах шкіри... І безмежна печаль самотності огортала жінку* (Г. Тарасюк); *І коли його пальці дихнули на ті незаймані багатства, і коли широкі груди підім’яли під себе чи то змокрілі простирадла, чи вогкі її груди – одночасний стогін рятівного занпащення бритвою прорізав груди їх обох, несамовитих від догоджання одне одному, одурілих від запахів і безмов’я, і довго клекотав у шиби, за якими бушувала гроза і палала пожежа водночас* (М. Матіос).

Леся Ставицька в лінгвістичному експерименті “Стать кризь призму запаху” робить висновок, що на відміну від чоловіків, жінки виявилися набагато чутливішими щодо екзистенційної, культурно-антропоморфної, соціальної психофізіологічної та метафізичної природи запаху. При усному опитуванні жінки схильні були давати коментарі, які засвідчують символічну природу

запаху: пироги (достаток у домі, спокій), мандарини (дух Нового року), ліс (спокій). Як показав експеримент, ольфакторна чутливість конвертувалась у жіноче лексичне поле одиниць із оказіональною або культурно зумовленою одоративною семантикою з переважанням негативних оцінок (крім запаху коханого чоловіка) [3, 77].

Зібраний фактичний матеріал підтверджує тезу про те, що жінки-письменники наділяють чоловічі запахи позитивною семантикою: *Чую, як б'ється під рукою утомлене, але радісне серце, як пахне сильне і пружне тіло, як рівно і глибоко дихають груди – і тулюся так близько, начебто хочу врости в душу* (М. Матіос); *І її не покидало бентежне відчуття, що все це: вечеря при свічках, і ніч – вже колись було. І був цей чоловік. Вона пам'ятає його гарячу, сильну плоть, його запах, його пристрасть* (Г. Тарасюк); *Виявляється у світі є така річ, як статевая туга. Тягуча туга статі. Тоді жінка тужить одним бажанням за єдиним чоловіком. Вона пам'ятає запах його тіла. Вона наосліп впізнала б його серед тисячі чужих чоловіків* (Н. Зборовська). Але запах нелюба або ж чоловіка, до якого просто необхідно звикати, сприймається по-іншому: *Жінки хапаються за чоловічі пеніси, як за рятівний канат – немає значення, якої довжини – і тримаються так міцно, що виглядає, ніби так було завжди... Щоб більше не довелося закохуватися, розповідати історії про дитинство і шкільну науку, звикати до запаху чужого тіла і смороду чужої білизни, щоб більше не треба було когось нового, іншого знайомити зі своєю родинною і турбуватися за його родинну адаптацію, не треба було іншому знову, як вперше, максимально відкриватися і довіряти, – бо цей, що вже є, найкращий, а може, найгірший, але є* (Т. Малярчук).

Отже, використання одоративної лексики в сучасній українській художній літературі є досить актуальною темою і містить ще чимало недосліджених питань, які потребують додаткового вивчення та аналізу. Запахова лексика має значний експресивний потенціал, який виявляється у вдалих контекстах. Особливо цікавим є її вживання при змалюванні людських почуттів.

Список використаних джерел

1. Дятчук В. Семантична структура і функціонування лексики української літературної мови / В. Дятчук, Л. Пустовіт. – К. : Наукова думка, 1983. – 156 с.
2. Корчова-Тюрина С.Н. Проблема маргинальных форм в европейской культурной сенсорике: дис. на здобуття наук. ступеня канд. филос. наук: – 09.00.04 / С.Н. Корчова-Тюрина. – Х., 2001. – 167 с.
3. Ставицька Л. Стаття крізь призму запаху / Леся Ставицька // Вісник Львівського університету. – 2006. – Випуск 38. – Ч II. – С. 72-78 (Серія філологічна).
4. Таран Л. Жіноча роль / Людмила Таран. – К.: Видавництво Соломії Павличко “Основи”, 2007. – 183 с.
5. Чабаненко В.А. Основи мовної експресії: монографія / В.А. Чабаненко– К.: Вища школа, 1984. – 168 с.

Summary. In the article on material of works of modern prose writers expressive possibilities of smell vocabulary are analysed in represented relations of man and woman. A smell vocabulary already at the level of own semantics and etymology has considerable potential for the reflection of senses of man. In modern literature trace attention to the words which enter to LSF “Smell”.

Keywords: *smell vocabulary, expression, LSF.*

УДК 811.111'42

О.В.Галайбіда

ТЕКСТОТВІРНА РОЛЬ АРТИКЛІВ В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

У статті визначено роль артиклів у вираженні логіко-сміслових зв'язків у тексті: означений артикль є показником ретроспективних відношень, неозначений – проспективних. Розглянуто функціонування артиклів у різних типах оповіді, у реченнях з характеризуючою семантикою. З'ясовано роль артиклів у створенні узагальнених та індивідуалізованих художніх образів, у передаванні постійних та змінних складових ситуативної інформації.

Ключові слова: *текстотворення, означений / неозначений артикль, логіко-сміслових зв'язки, типи оповіді, складові ситуативної інформації.*

Семантична структура тексту і його окремих епізодів, статика змісту або динаміка його розгортання створюються взаємодією різних мовних засобів. В англійській мові артикль не є